

BAJZA JÓZSEF PUBLICISZTIKAI TEVÉKENYSÉGÉHEZ

– Elfeledett írásai a Társalkodó 1832. évi számaiban –

1.

Bajza József a legtöbbször egyszerre gyakorolta a szerkesztői, a kritikus és a publicistai hivatást. 1832 elején újabb szerkesztői feladatra vállalkozott: az *Aurora* és a *Kritikai Lapok* mellett fél esztendőre elvállalta a Széchenyi szellemi égisze alatt újonnan megjelenő politikai újság, a *Jelenkor* kulturális melléklapjának, a *Társalkodó*nak redigálását. A folyóirat az ő, majd utóda, Szenvey József szerkesztése idején fontos kezdeményező szerepet töltött be a nagyvilág szellemi-kulturális mozgalmairól szóló tájékoztatásban – méltán ír róla *A magyar sajtó történetében* igen elismerően Kosáry Domokos.¹ Az viszont mindeddig még a reformkor kutatói előtt sem volt ismeretes, hogy az így méltányolt, időszerű társadalmi-politikai-kulturális kérdésekkel foglalkozó progresszív írások („már szinte iránycikkek” – írja Kosáry) túlnyomórészt Bajza alkotásai voltak, a kiváló kritikus-publicista életművét gazdagítják. Harmincegy cikkről, tanulmányról van szó, amelyek közül harminchárom névtelenül, egy pedig Bajza névalírásával jelent meg, s amely az író összegyűjtött művei század eleji sajtó alá rendezőjének, Badics Ferencnek hanyagsága (vagy politikai szűklátókörűsége?) miatt került a feledés homályába.

Bajza legközelebbi barátja és első életrajzírója, Toldy pedig már 1857-ben, majd ezt követően nemegyszer jelezte, hogy e névtelen cikkek a *Társalkodó* 1832 első félévében a reformkor kiemelkedő szerkesztőjének tollából valók. Az e félévben itt megjelent „... Valamennyi névtelen cikk övé” – tájékoztatott Toldy.² Bajza összegyűjtött munkáinak általánosan készített, 1861. évi kiadásában azonban nem vette fel ez írásokat: politikai szellemiségük miatt az önkényuralom idején erre nem nyílt lehetőség. Kivált olyan, 1848–49-ben Kossuth oldalán magát „kompromittált” szerző esetén nem, mint volt Bajza József. Badics Ferencnek azonban az összegyűjtött munkák újabb kiadásakor, 1899–1901-ben már bőven meglett volna erre a módja – annál is inkább, mivel ő maga tudott e névtelen cikkekről: mind ide írott Bajza-életrajzában, mind bibliográfiájában megismételte Toldy állítását.³ A cikkeket azonban továbbra sem publikálta: kiadánya túlnyomórészt Toldy közlésének merő reprodukciójából áll. 1910-ben azután az *Irodalomtörténeti Közlemények* megjelentetett egy sor Kölcseyhez intézett Bajza-levelet, s ezek közül az egyikben maga a szerkesztő is vallomást tesz az említett cikkek szerzőségéről. 1832. április 20-án a következőket írja Kölcseynek: „... A Helmeczy Társalkodója, hol minden névtelen cikkely enyém, tömérdek sok időmet ragadja el, s ugyanezért csak június végeig fogom folytatni, azon túl nem.”⁴ Ennek nyomán monográfusa, Szűcsi József forgatta is e cikkeket, jelentőségüket azonban nem ismerte fel: mind a politikai-ideológiai, mind az irodalomkritikai tárgyúakat azzal intézte el, hogy nem sokat mondanak.⁵ Így azokat mindeddig egyetlen Bajza-kiadás

¹ KOSÁRY Domokos, *Széchenyi és a Jelenkor*, in *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979. 378–379.

² TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig*, Pest 1857. II. k. 511, 513. Uő.: *Bajza József*, in *Bajza versei*, 4., teljes kiadás a költő életrajzával Toldy Ferenc által Pest 1857. XXIII–XXIV.; Uő.: *Bajza élete. Bajza összegyűjtött munkái*, II., bővített kiadás Toldy Ferenc által. Pesten 1861. I. k. 9.

³ BADICS Ferenc, *Bajza József életrajza*, in *Bajza József összegyűjtött munkái*, III., bővített kiadás. Bp. 1900. I. k. 75. A bibliográfiában: i. m. 133.

⁴ ItK 1910. 242.

⁵ SZÜCSI József, *Bajza József*, Bp. 1914. 163–165.

sem tartalmazta, azonosságuk a múlt időben teljesen kihullott az utókor emlékezetéből. Hogy mennyire, mutatja Kosárynak különben igen jószemű és megalapozott dicsérete: ő már nem tud e cikkek névtelen szerzőjének kilétéről. Ennek kiderítését nem is lehetett elvárni tőle, egy sajtótörténeti szintézis alkotójától.

2

Bajza abban az időben indította meg cikksorozatát, amikor a reformmozgalmak megindulásához vezető társadalmi forrongás a tetőpontjára ért. 1828-tól kezdve mind erőteljesebbé vált a hazai életben a politika iránti érdeklődés. Az 1790–91-es országgyűlési reformmunkálatok megvitatása során formálódni kezdett mindenütt a haladó közvélemény, az ellenzék, a polgári átalakulás híveinek csoportosulása. A reformok iránti érdeklődést tovább izsította Széchenyi könyve, a *Hitel*, a körülötte kibontakozó diszkusszióval, valamint az 1831. évi felvidéki parasztfelkelés, mely a „kiművelt emberfők” előtt halaszthatatlanná tette a változtatás szükségességét. Ez idő tájt olyannyira politizálódik a magyar társadalom, hogy egyes megyék reformjavaslatai már Széchenyi koncepcióját is meghaladják. Ezzel párhuzamosan egyre inkább odafigyelnek nálunk a külföldi tapasztalatokra, a haladottabb európai országok politikai-gazdasági gyakorlatára. Annál is inkább, mert a hazai fejlemények egybeestek számos más ország még erőteljesebb társadalmi-politikai változásaival. A párizsi júliusi forradalom tudvalevőleg egész láncreakciót indított el a kortársi Európa országaiban: Belgiumtól Lengyelorszáig mozgásba jött a népek, nemzetek jelentős része. Az újságíró Bajza olyan közegben kezdi meg tehát működését, amikor „minden változásért kiált” idehaza éppúgy, mint szerte Európában.

Ez a magyarázata annak – valamint Széchenyi intései a *Hitel*-ben (pl. „... alkalmaztassuk magunkat a többiekhez, kivált a művelt nemzetekhez”) –, hogy Bajzának a *Társalkodó*-ba ekkor írott névtelen cikkei szinte mind a kortárs nagyvilág átalakulásával foglalkoznak, vagy arra vonatkoznak. A várható hazai folytatás reményében: amikor e cikkek megjelennek, a közvélemény nálunk a közelgő országgyűlést várja, azt a diétát, amelyet eleve a reformok eszközlésére hívtak össze. S már egy megvalósult reform birtokában: 1831 eleje óta működik a magyar társadalom és kultúra államhatároltól először függetlenül létrejött intézménye: az Akadémia. Ahol leginkább azok munkásak, akik a haladó mozgalmak élén állnak, s akiknek reprezentánsa maga Bajza is: az ifjúság. Elsősorban az ő orientálásukra hallatja szavát, melynek nemcsak tartalma, de tónusa, egész előadásmódja is merőben más, mint az előző szerkesztőké.

A különbséget tükrözi mindjárt a folyóirat előszavaként közölt *Eszméltetés* (1832. 1. sz. I. 4.). Már e rövid bevezetőben megnyilatkozik a jellegzetes bajzai karakter és formátum. Élesen elhatárolja magát a szokványos nemesi formáktól: nem hajlandó követni a kor barokkosan dagályos, nagyhangúan ígérgető-fogadkozó szerkesztői előszavainak gyakorlatát. A szerkesztői munka alapjának a közönség megtévesztése vagy elzsongítása helyett annak meggyőzését, szellemi befolyásolását tekinti – ezért is igényli és várja kritikáját. Előtte a közönség részese az újság munkájának: „öngondolkodásának erejé”-re apellál, akárcsak évtizedekkel korábban Kármán. A publikum – azaz az osztályokat egyesítő nemzet – ítélete sokkal többet nyom Bajzánál a latban, mint a „haza atyái”-nak, a hivatalos politika tényezőinek bárminő reagálása. Lakonikusan tömör kijelentései a *Kritikai Lapok* néptribunjának hangvételét idézik: „... ki-ki önfejjével s meggyőződése szerint szóljon s ítéljen felőlök [ti. a *Társalkodó* felől]. Legyenek bár az ítéletek kedvezők, vagy nem, bennünket zavarba nem hozandanak: sőt, amazok nagyobbakra buzdítanak, emezek, amennyire alaposak leendenek, igazítani fognak. Elkedvetleníteni egyedül a hallgatás lesz képes: mert időszak-írásra nézve nincs gyanúsabb jel, mint a *publikum hallgatása*”.

Ezt követően a szerkesztő két elvi-világnézeti cikkben határozza meg történetfilozófiai, illetve erkölcsfilozófiai álláspontját. Mindkettőt a liberális eszmevilág alaptételei programszerű meghirdetésének a jegyében. *Négy legfőbb változás az emberiségben* (1. sz. I. 4.) című, a nyitó számban közölt cikkének már a címe sokatmondó: tükrözi, hogy Bajza a történelem legfőbb mozgatójának a változást s az általa előidézett haladást tekinti. Az emberiség legfőbb változásai irányjelzőiül Augustust, Nagy Károlyt, V. Károlyt és Napóleont nevezi meg – de éppen nem egyenlő értékkel. Augustusnak érdeme az, hogy alatta erősödött meg a római monarchia, Nagy Károlynak, hogy ő volt alapítója az újabb Európa nemzeteinek és kormányzatainak. A „nagyobb, közönségesb, mélyebb” változás viszont

szerinte V. Károly korára esik – ami ekkor történt, az emberiség egész létét újabb hatalomra emelte. A lőpor, a könyvnyomtatás, a két India és Amerika felfedezése, a reformáció óriási lépései voltak a világ mozgásának. Bajza mindenekelőtt az amerikai társadalom létrejöttét tartja korszakalkotónak, mert „... ez nagy befolyású volt a politikai szabadságra s a szabadság ideájára... Amerika által az emberiség nemcsak fizikai, hanem egy morális új világot is fedezett fel”. V. Károly országa plasztikusan, hatékony kontrasztban érzékelní engedte az emberiség két nevezetes állapotát: „... az őt, midőn az ember még a természet szolgárábjá s vak teremtés volt, s az újat, midőn rendeltetését megismervén a természet urává s alkotójává lesz”. A felfedezések erejét az „idő szelleme” Bajza szerint a kereskedés által fejtette ki: ez vezetett a felvilágosodás győzelmére, a nagyvilág egységének tudatosulására, a népek, nemzetek összetartozása és kölcsönhatása felismerésére. A felvilágosodás legjava szellemi eredményeit tehát a szerkesztő igyekszik átépíteni a romantikába.

V. Károly korának felfedezései közelebb hozták az embert az emberiséghez – folytatódnak a fejtegetések –, de mily láthatár nyílt legújában Napóleon korában! Az összetartozás, mozgás, változás dialektikus vezéreszméi mellett Bajza fejtegetéseit áthatja a fejlődéselv is – egészen herderiánus interpretációban. A történelem szervezése és nekünkvalóvá – eleven és az ember által feltétlenül alakítható organizmussá válik ebben az értelmezésben: „... Mint változott meg a világ 300 esztendő alatt! S mint fog megváltozni, ha ismét 300 leforgand. Ötödik Károly időkorá oly természetes és közvetlen oka Napóleon időkorának, mint ez lesz en egy jövendőnek. A magot, mely Ötödik Károly idejében hintetett el és századokig tiszta és borongó változások alatt észrevétlen nevedkedt, a Napóleon kori aratás szedé fel, s a jelen veteményt egy talán nem messze levő jövendő fogja felszedni, mert az emberiség története mint láncszemek folynak egymásból.”

Régi és új ellentétén alapul Bajzánál a fejlődés: az ember felemelkedése az elavult régivel való szakításon épül. A múltszemlélet súlypontját a távolabbi múlttól a közelebbire, az újkorra – azaz a polgárosodás korára helyezi át, akárcsak irodalomtörténetírásában barátja, Toldy. A polgári fejlődés vívmányai – a kereskedés és a szabad államok létrejötte – lesz itt a változások mércéje és időleges tetőpontja. A múlt nem a jelen konzerválódásának előfeltétele, nem norma többé, hanem annak pusztá előzménye. A történelemnek ez a dinamikus felfogása pedig valósággal felszólít a további változások kimunkálására – kezdeményezésre és alkotó cselekvésre. (Itt jegyezzük meg, hogy néhány hónappal később Kőlcsey az 1832 szeptemberében tartott Kazinczy-émlékeszédében több vonatkozásban egészen hasonlóan állítja nemzedéke elé követendő vezérfonalul a herderi ideákat. Még az sem lehetetlen, hogy volt közöttük valamelyes közvetlen egymásra hatás: az év május 12-én a *Himnusz* költője azt írta Bajzának: „En a Társalkodót nagy örömmel szoktam olvasni.”)⁶

A folyóirat megindulásának hónapjában a szerkesztő arra is választ ad, hogy milyen ember legyen az, aki változtat? Mit igényel a kor, a kor szelleme az egyéntől? Erre a feudális és a polgári karakter, illetve értékideál szembeállításával válaszol: *Nagy Sándor és Caesar* címmel összehasonlítja az ókor két vezéregyéniségét (8. sz. I. 28.). Mértékül a „nagy ember” fogalmát használja, melyet gondosan megkülönböztet a „hős”-től – az utóbbit ugyanis lényegesen kevesebbre tartja. Számára Nagy Sándor csak hős, míg Caesar – nagy ember. Kortükröző, hogy miért?

Bajza a maga embereszményét, értékééljait valósággal belelátja a „nagy ember” formátumába. Fejtegetése szerint a nagy ember önerejének többet köszön, mint szerencsájének. Tettei meghatározott irányt követnek. Semmit sem bíz vakesetre, mindent kiszámít. A hős viszont csak merészségére számol, hevétől elragadtatva cselekszik, nem tűz ki állandó célpontot maga elé, rohan a veszélyek közé. Függ tehát a szerencsétől.

Nem az egyéni bátorság, vitézség, heroizmus nemesség kultiválta értékjegyei minősítenek többé e felfogásban, hanem a polgáriassági kvalitások: az ésszerűség, a számítás, a logika, a gyakorlati haszon. Nem a testi erő, hanem a lelki-szemleli, nem a rombolás képességei, hanem az építő munkáé. Nagy Sándor perzsiái győzelmeit Bajza azért rangsorolja „csak” hőstetteknek, mert gyakran vakmerőleg kockára tette magát, mert Indiát elhagyva céltalanul, csak a hírnév vágyától hajtva harcolt, mert megengedte, hogy katonái magasztalják, s elveszett a szertelenségekben, a kicsapongásokban. Caesar viszont olyanná válik ebben a szemléletmódban, mint egy Bajza korabeli, ideális polgári államférfi: szorgalmasan járt a

⁶KÖLCSEY Ferenc, *Összes művei*, Bp. 1960. III. k. 425. Kőlcsey állandó munkatársá is volt a Bajza szerkesztette Társalkodónak.

tanácsba, feláldozta vagyonát a rábízott hivataloknak, megnyerte katonái szeretetét, megosztotta velük a fáradságot és a veszélyt. Cselekvéseit észérő, lelki hajlékonyság jellemezte, előrelátó és állhatatos szemem volt, fegyelmet tartott. A koronát sem önhatalmából tette a fejére, „... ő okos vala úgy intézni a dolgot, hogy a nép és nagyok szeretete emelje királyi székre önkényt, kényszerítés nélkül”.

Aligha kell bizonygatnunk, hogy nem az antikvitás két kiemelkedő szereplőjének jellemképleteiről van itt voltaképpen szó, hanem épp az értekező korának letűnő és felemelkedő emberi habitusairól. Nem a múlttól, hanem a jövőről. Újfajta előképeket, követendő új azonosulási mintákat, társadalmi én-orientációkat pedig mindig akkor állít maga elé a gondolkodó ember, amikor a történelem élesen fordul – amikor átvált a mából a holnapba.

3

A *Társalkodó*ba írott Bajza-cikkek legnagyobb hányada – összesen tizenegy írás – az angliai helyzettel foglalkozik. Ennek oka csak részben az, hogy a lapot kezdeményező Széchenyi valósággal „minta-állam”-nak tekintette a szigetországot. A témaválasztásban sokkal inkább az befolyásolta a szerzőt, ami a megelőző esztendőben Angliában történt, s ami akkor, amikor a cikkek közlése megindult, még távolról sem volt lezárt dolog: a parlamenti reform körüli forrongások s azoknak hazánkra vonatkozó, analóg tanulságai. 1830 novemberében az ultrakonzervatív Wellington kormánya tudvalevőleg megbukott, a liberális Grey vette át a vezetést a régóta sürgetett parlamenti reformok megvalósítása jegyében. Az angol képviseleti rendszer állapota ugyanis tarthatatlanná vált: bevezetése óta – a XIII. század! – számos választójoggal rendelkező hely néptelenült el, amelyek azonban továbbra is követeket küldhettek, ugyanakkor gazdag és rohamosan fejlődő ipari és kereskedő városok (pl. Manchester, Leeds) képviselet nélkül maradtak. A harc tehát nemesség és polgárság közt bontakozott ki, amelynek eldöntésére a Grey-kormány 1831 márciusában reformot terjesztett be. Ez a toryk manőverei miatt ugyan megbukott, az új választás után azonban a harc kieleződött körülmények közepette tovább folyt. Amikor pedig 1831 októberében a lordok háza vetette el a reformot, valósággal forradalmi tiltakozás tört ki szerte Angliában: négyülések, petíciók, tömegjelenetek sora követte egymást. Válsághelyzet alakult ki, melynek fejleményeit annál nagyobb izgalommal követte a fiatal Bajza, mert neki ugyancsak egy már-már válság szélén levő ország közönségének kellett a történeteket kommentálni.

Emellett azonban a szerkesztőt szubjektív indítékok is vezették. Élete első nagy közéleti élménye szintúgy egy országgyűléshez fűződött. 1825 szeptemberétől csaknem két esztendőn át Heves megye követéinek írnokaként jelen volt a rendi országgyűlésen, amely roppant csalódást jelentett a hazai viszonyok gyors javításában reménykedő fiatal lélek számára. Kezdetben pedig lelkes érdeklődéssel figyelte a követek vitáit, csakhamar azonban rá kellett eszmélnie mindarra, amit Kölcsey nem egészen egy évtizeddel később az *Országgyűlési Napló*ban oly remek szatírával örökített meg: ez a diéta alkalmatlan a változások keresztülvitelére. Bajza bőven megismerhette itt a nemesi politizálás szócsépléseit, példátlanul lassú ügymenetét, hozzá nem értését, szüklátókörűségét, nem utolsósorban osztályönzését. 1826 folyamán dezillúziója személyes válsággá nőtt – kihunytak benne az ifjúkori ideálok. 1826. június 2-án azt írta Toldynak, hogy e diéta életgyűlölővé, mizantróppá tette, 1827. március 30-án arról panaszkodik, hogy itt hervadt el számára az egész élet, 1827. május 13-án pedig, hogy „... ezen haza sorsa, ezen országgyűlés újabb történetei elvették minden erőmet”, boldog az, ki nem tudja, látja, hallja a diétán történeteket.⁷ Válsága nyomán fordult az angliai parlament tevékenysége felé, s már 1830 legelején – a *Hittel* megelőzően! – tanulmányban állította az olvasók elé példaképként *Néhány vonás Lord Chatam karakteréből* címmel az idősebbik Pittet s a brit politikai rendszert, mint olyat, hol a képesség, a személyes rátermettség dönti el, ki vezeti az ország ügyeit.⁸

A *Társalkodó*ban az angliai helyzettel foglalkozó cikkeinek túlnyomó része is politikus-portré: ez a műfaj volt legalkalmasabb a bajzai összetett intenciók megvalósítására. Ne tévesszen meg bennünket értékelésükben az, hogy e cikkek – mint ahogyan a többi tárgyúak is – legnagyobbbrészt külföldi,

⁷ *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*, Sajtó alá rendezte OLVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 311–312, 396, 411.

⁸ *Tudományos Gyűjtemény*, 1830. I. k. 3–23.

minden bizonnyal német nyelven megjelent publikációk szabad átdolgozásai: Bajza csak olyan írókat választott ki hazai adaptációra, akiknek szellemiségével, irányával mélyen egyetértett, s az idegenből vett anyagot rendre ellátta a maga hasonlíthatatlan karakterű kommentárjaival, a hazai helyzetre utaló, élesen időszerű reflexióival. Ezzel együtt pedig látni fogjuk: mélyen szerves és taktikusan összefüggő, egész szempontrendszer mozgatja a cikkeket. Mindenekelőtt az a törekvés, hogy bemutassa azokat a közéleti embereket, akik nem, vagy nem elsősorban származásuk, hanem emberségük – tehetségük és teljesítményük – alapján vitték valamire, váltak a politika irányítóivá. Másrészt, hogy megismertessen az olvasóval egy olyan országot, ahol vértelenül, erőszaktól mentesen, azaz a liberalizmus eszméi szerint alapvető társadalmi-politikai változásokat lehetett megvalósítani. Bajza a közönség elébe kívánja tárni, mint küzdenek valamely országban alkotmányos eszközökkel haladó törvényekért, miként újítják meg az intézményeket, hogyan változtatnak meg egy elavult hatalmi struktúrát. Ezzel párhuzamosan pedig megjeleníti mozgásában-működésében az újat, a képviselői rendszert, a polgári parlamentarizmust, a megosztott hatalom rendszerét – amelyben már szerepük van a szélesebb tömegeknek is. Meggyökereztetni kívánja azt a szemléletet, hogy az ország kormányzása közügy, amelyet az emberek feje fölött intézni nem lehet. Ezért is szól előszeretettel a híres szónokokról – hiszen a szónok mondanivalójával mindig a sokasághoz fordul. Emellett pedig Bajza meg akarja mutatni olvasóinak az idegen példán, hogy a politika felkészültség, szakértelem, hozzáértés dolga, szakma és hivatás, amelyben nincs helyük a születés tudatlan arisztokratáinak. S mint már erkölcs-filozófiai alapvetésében is, másfajta életértékekre orientál, mint a kor hazai közhelyei: a bajnoki „erények”, hagyománytisztelt, koronához való feltétlen hűség, az eleve elrendelt hely betöltése, külföldtől való elzárkózás stb. nemesi konvenciói helyébe lép nála az értelmi erő, a cselekvő energia, a mozgékony, sokoldalú, a szervező készség, az áttekintő képesség, az új iránti érzék, a meggyőző logikai érvelés, a széles látókör, a nemzetközi orientációk. Egy új embereszmény kontúrjai bontakoznak ki tehát az angliai portrékban is. S az sem közömbös, hogy az ellenzék párttá szerveződésének kezdeti időszakában az olvasó elébe tárja az angol pártok mechanizmusát, ellenzék és kormánypárt harcának lehetőségeit, valamint az sem, hogy az abszolutizmus uralma idején egy sor olyan politikust rajzol ideálul, akik – többek között – egy despotikus uralkodó ellenében tanúsított tiltakozásukkal tűntek ki, váltak a nép kedvenceivé.

E portrékat egy helyzetmegvilágító angliai körkép fogja össze, illetve vezeti be, amelynek szinte minden szava intés az itthoniakhoz. *Egy tekintet Nagybritanniára* (10. sz. II. 4.) című cikkének intonációja nagyrészt csupán egy olyan fejelelem (IV. Vilmos emberszeretetének tulajdonítja, hogy mindaddig Angliában a forradalmat sikerült elkerülni, ki e jeles tulajdonságai révén „... a nemzetnek nagyobb része (azaz minden nem-arisztokrata) által tisztelve és szeretve van. Egyedül rendkívüli popularitásának köszönhető, hogy az újabb időben (1831) az országban egy rémítő rázódás nem következett, mely hihetőleg az egész státusalkotványt összeomlaszthatta volna”. Hozzáteszi azért, hogy a „vész” elkerülésében része van a megfelelő minisztereknek is, kik az idővel és szükségével nyomról nyomra haladnak.

Bajza szerint a most folyó reformharc fogja Angliát a régi barbarizmus penészeitől és salakjaitól megtisztogatni, a józan ésszel ellenkező törvénytől megszabadítani. „... Mert bizonyára alig lehet nagyobb képtelenség, mint oly törvények megmaradása mellett nyakasan és átkodottan küzdelelni, melyek a mostani kor lelkeivel és szokásaival homlokegyenest ellenkeznek... sok törvény, mely tudniillik századok előtt igen jó lehetne, a mostani körülmények közt egészen megváltoztatta alakját” – jegyzi meg a történetekről akkor, amikor idehaza egy szerveződő csoport mindennél inkább várja az új törvényeket. S az eseményekről adott tájékoztatás végén a szerző nem hagy kétséget afelől, hogy a maga részéről eldöntöttnek látja a küzdelmet, melynek jótékony kihatása nemcsak a szigetországra fog korlátozódni: „... az 1832. év lesz hihetőleg azon nevezetes időszak, mely Nagybritanniára s általa az egész világra a haladásnak ismét egy jóltevő sugarát fogja deríteni”.

Portréinak sorát annak alakjával kezdi, kinek neve szinte egyé vált az említett reformmal. *Töredékek Lord Grey miniszter politikai életéből* (2. sz. I. 7.) címmel az igazságért bárminő felsőbb-séggel szembezálló közéleti ember képmását rajzolja meg. Az akkori kormányelnöknek mindenekelőtt az az érdeme előtte, hogy a hatalomtól távol is ellene mert mondani a walesi herceg – a későbbi IV. György király – törvénytelen követeléseinek. Másik erénye, hogy példát adott a reformellenzék szervezésére: Bajza kiemeli, hogy Grey már 1792-ben más szabadelvű politikusokkal együtt népbáráti társaságot alapított, melynek célja a reform oltalmazása és Pitt ellen erős oppozíció megszervezése volt.

Hasonló értékűnek ítéli álláspontját a többi ország önállóságát illetően: amikor azt méltatja, hogy 1815-ben Grey Franciaországnak biztosítani szeretne volna kormányzásának szabad megválasztását, szavaiból úgyszintén nem nehéz kihallani a lírai felhangokat: „... tűzzel kelt ki azon rendszer ellen, mely független tartományokat idegen hatalom alá vete, és szabad nemzeteket függetlenségöktől és törvényeiktől foszta meg”. S az ezt követő célzás is félreérthetetlen: jelenleg Grey előtt szabad pálya nyílt, a mostani angol király lelke ugyanis oly szabad, egyenes, igazságszerető, melyre az angol királyi széken évszázadok óta nem volt példa. (Az olvasók előtt köztudott volt: a hazai trónon ülő I. Ferenc egyénisége ennek pontosan az ellenkezője.)

Grey karakterét Bajza egészen önarcképszerűen festi: büszke, szigorú és kérlelhetetlen lélek, principiumai erősek, állandók, alaposan ismeri a feladatát, a szabadság nagy barátja, jelleme tiszta és erős, előadása egyszerű. Amit pedig szemére vet, az még inkább a születő polgári mentalitás útjelzője, mint a felsorolt erények: „... Neki sohasem kell felednie, hogy a nép minisztere.” Greynek hibája tehát, hogy keveset érintkezik a néppel, magasabbrendűnek tartja magát polgártársainál. Jobban kellene hallgatnia a nép véleményére, popularitást kellene szereznie, mint azt annak idején Canning tette. Felvillan e megjegyzésekben amaz elvi különbözőségek egyike, amely utóbb Bajzát (és sok más társát) eltávolítja majd Széchenyi követésétől s a néptribun Kossuth hívévé teszi.

Merőben más polgári jellemváltozatot mutat be *Lord Holland* arcképében (5. sz. II. 18.). A Grey-kabinét egyik legfényesebb tagja, a híres Fox unokaöccse Bajza ábrázolása szerint rendkívül szeretetreméltó, bizalmat keltő ember, csupa jóindulat, közvetlenség, derű (tegyük hozzá: merő ellentéte a feszes és gögbe merevedett Habsburg-adminisztrációnak s a feudális országnagyoknak). Bajza itt is éllel minősít: „... A nézőnek szinte nem jól esik őt a lordok hideg pompájú gyűlekezetében találni, s inkább óhajtana nyájas beszéletek között egyszerű vacsora mellett vele öszveülni.” Ám övele szemben sem kritikátlan: bármennyire elismerően szól arról, hogy Holland a maga és mások boldogságáért lánkol, hogy harcol a szabadság ellenségei ellen, hozzáteszi: több tanulással, szorgalommal hazájának nagyobb hasznot hajthatott volna. Rovására írja határozatlanságát is: zajtalan időkben ő lenne a legalkalmasabb vezér, de közvetlen veszélyekkel való harcra Holland szelíd és gyöngé. Bajza liberális ideálképeket rajzol ugyan, de azon belül már a forradalmi jellem sarjadó igényével.

Harmadik portréalanyának adózik a legnagyobb tisztelettel: *Brougham Henrik*ről szólvá megtalálja szinte mindazt, amit az előző két politikusnál hiányolt (47. sz. VI. 13.). Felkészültséget, tárgy-ismeretet, logikát, végiggondolt, szerves koncepciót, céltörőést, meggyőző erőt. Egy „lelkes angol” ábrázolását követve beszéd közben mutatja be az angol parlamenti hőst, a Grey-minisztérium lord-kancellárját – oly szuggesztíven, hogy az már-már az igazságért, haladásért küzdő szellemi erő jelképes alakjává emelkedik: „... Ez erőtlennek, gyámoltalannak tetsző alak az, ki az egész alsóház szeméit magára függesztve tartja. Midőn szólni akarván, mint automaton, helyéből felvanszorog, a gyorsírók seregében szitkos mozgalmak támadnak, a két oldalajtón a nép betödul s a gallériának minden üres helyei egyszerre megtelnek. Lenn a palotában hasonló érdek hatja meg a jelenlevőket; ... Ez előleges zaj után s a reá következőt lélegzet nélküli csend alatt a szónok komoly, lassú léptekkel az asztalhoz ér s ott megáll öszvegörbedten; vállai felemelkedettek, feje előre csüggy, felső ajka és orrcimpái remegve mozognak, mintha rettegne egy szót is szólni ... Első tételei ... mindenike mély, világos ... Az ember szembetűnőleg veszi észre, hogy mindenike meghatározott irány felé hajtatik s egy nagyobb erő által: de ezen erő még mindig láthatlan, mint az erőszakos szél; s valamint erről nem tudni, honnét jó, s hová megyen, úgy nem arról is ... Azon szózat, mely eleintén oly halk, oly erőtlen volt, most hasonló a tenger végtelen hullámihoz s a süketítő zúgáshoz. Azon alak, mely előbb saját terhe alatt roskadozni látszott, most olyan, mintha idegei acélból, inai rézből volnának verve, mintha örökké maradandó s halhatatlan volna, mint azon igazságok, melyeket éppen most monda. Azon arc, mely előbb halavány s hideg vala, mint a kő, most eleven és fénylő, s hatalmas szavainál egy még hatalmasb lelket tükröz vissza ... mély, ünnepi, suttogva mondott szavak, melyek azonban a szótagok legutósó kileheltéig érthetők, oly varázserővel bírnak, melyeknek nem állhatni ellent még akkor sem, ha az ember először hallá, s tulajdonképpen jelentéssökkel s hatásökkel még nem ismerkedett meg” stb. Kifejezőbben ennél csak Kossuth tudta megörökíteni Kölcsey beszédének hangját a nemsokára megnyíló 1832-es diétán: a megjelenítés voltaképp mindkettejük „szellemzavát” anticipálja, nekik nyújt sugalló ösztönzést.

Másként (is) ad indíttatásokat a pályájuk első lépéseit tevő centralistáknak. Bajza ugyanis e beszámolóhoz egy Londont járt német író alapján a következőket fűzi: Broughamnek leginkább fáradhatatlan munkássága érdemel csodálatot. Elismerését mindenekelőtt azzal váltja ki, hogy hatalmas

parlamenti beszédeit rendszerint akkor szokta mondani, amikor már napi nyolc órát dolgozott mint ügyvéd, vagy értekezést írt fél éjjel az *Edinburgh Review*-ba, vagy az általa életre hívott népoktatási tárgyban tevékenykedett. „... Népoktatási munkái minden bizonnyal egykor hasznos gyümölcsöket fognak teremni.” Jelenleg azok a büntető törvényeket illető munkái a leghasznosabbak és legszükségesebbek, amelyekben ő és Peel már régóta dolgoznak. *Edinburgh Review*, népoktatás, büntető törvények: Eötvös és Szalay társaikkal együtt fél évtized múlva kezdenek majd hozzá mindennek hazai megvalósításához.

Peel nevét említettük. Az ő alakja arra szolgál, hogy Bajza bemutathassa: az angol parlamentben a toryk vezére is hasonlíthatatlanul különb, mint idehaza a kormánypárt emberei. *Peel Robert* (38. sz. V. 12.) című cikkében egy olyan kiemelkedő konzervatív szónokot mutat be, akinek tekintélye elválaszthatatlan attól, hogy alkalmazkodik az alsóház szelleméhez – az olyan kívánalmaktól, mint a beszéd populáris karaktere, a dolgok ismerete, a metsző polemikus él, az őszinte indulat. (S attól – tesszük hozzá mi –, hogy a toryk soraiban ő mutatott legtöbb megértést a reformok ügye iránt.) Peel szónoki karakterét is Bajza mintha önnön polémiáiról mintázná: tökéletes dialektikájú orátor, a körülményeket az elvek, az elveket a körülmények ellen állítja harcba; szónoki művészete nagyobb részét komoly tanulással szerezte; előadása sohasem teátrumi, de mindig drámai.

Ezen az elvi kristályrendszeren alábbszáll *Canning* (32. sz. IV. 21.) megítéltetése. Greyék nagy elődjéről Bajza is felemlíti puritánságát, azt, hogy chiswicki kastélyában abban a kicsiny, egyszerű szobában lakott, mely régebben a szolgálóké volt, de hozzáteszi: nevére nézve a legjobbkor halt meg, mert nem volt barátja a reformnak. Halála után semmi sem maradt fenn szisztémájából, mivel az – Bajza előtt legalábbis – nem princípiumokon, hanem egyedül elméje nagyságán nyugodott. Érthettek ebből a rendi országgyűlés letűnő vezéralakjai.

A vázolt összefüggéskomplexumban helyezkedik el s kap sajátos kicsengést az *A whig és tory párt Angliában* című cikk, amelyet az összegyűjtött művek eddigi kiadásai tartalmaztak (46. sz. VI. 9). Bajza úgy állítja az olvasó elé a két „klasszikus” pártot, hogy számára a választás elkerülhetetlen legyen. Értelmezésében whigek azok, akik a nép emberei, a törvények védői a miniszterek önkénye és a korona hatalmának terjedése ellen. A whigek az uralkodói hatalmat csak a nép jóváhagyásából származtatják, a hatalommal visszaélő uralkodót korlátai közé igazítják. Hívei a szabadságnak és az emberi jogoknak, szükségesnek tartják a nép minden osztályai érdekeit figyelembe vevő választói törvényt. A toryk jellemzése még szenvedélyesebb: a királyi önkény, a vallás felmagasztalása, a katolikusok üldözése emberei, a türelem ellenségei, a telekbirtok arisztokráciájának barátai, a kereskedői osztály, a polgári rend irigyei. A két párt eszerint: előmenetel és megállapodottság. Az egyik a korona elsősegeit, a másik a polgár jussait védi. S Bajza ezúttal sem hagy kétséget afelől, hogy kinek jósója a diadalt: „... Wellington a maga tory lordjaival csak a vízár ellen látszik úszni, s pártjának elvei úgy fognak nemsokára elkorhadni, mint azon telkek, melyeknek védelmére oly kétségbeesetten harcol.”

A történelemből vett analógiák révén egy-egy cikkben külön is bemutatja a két párt perspektíváit. A kormánypártiakra – minden ország toryjaira – *Cromwell beszéde a parlamenthez, midőn azt 1653. eloszlatná* vonatkozik (8. sz. I. 28.). Súlyosabb szavakat ennek előtte nemigen írtak le arisztokratákról a hazai sajtóban: „egy csoport pénzimádó gézengúz”, „mocsos söpredék”, utálatosak az egész nemzet előtt, a parlamentet – az isten templomát – tolvajok barlangjává tették. Sorsuk az, hogy – takarodjanak. „... Nosza! ti megvásárolt szolgarabok, igyekezzetek minél előbb innét kipusztulni!” A haladó politikus jövőtávlátat pedig a *Fox emlékszobra Londonban* (52. sz. IV. 30.) című cikk példázza: a liberalizmus angliai előharcosának 1816-ban 17 láb magas emlékművet állítottak: az ülő szobor – kezében a Magna Chartával – a szerkesztő szerint egyike London legszebb szobrainak. A választást a kétfajta politikai karakter között különben a *VIII. Henrik s az angol alsóház szónoka* (35. sz. V. 2.) című történeti anekdota is elmélyíti: bemutatja, hogyan bánt – hogyan bánhatott! – három évszázaddal azelőtt a zsarnok király az egykorú parlament megalkuvó, arisztokrata tagjaival.

Az eddig ismertett cikkek a szigetországról szólva elsősorban a szabadság eszméjének érvényesülését mutatták be. Egyik írásában azután Bajza sort kerít az egyenlőség ideájának propagálására is. *Népoktatás Angliában* című cikkében (22. sz. III. 17.) a *Mechanics Institutions*-t, az angliai népoktatás rendszerének egyik részét ismerteti. Teszi ezt azért, hogy olvasóit ösztönözze a műveltségi monopólium megtörésére, általa pedig a nép nemzetbe emelésének megindítására. Az osztályok érdekeinek

összekapcsolása, a kulturális érdekegyesítés programja a vezérlő gondolata ennek az írásnak, újabb hazai aspektusát villantva fel az angliai közéleti harcok ábrázolásának.

Bajza azért ünnepli melegen az említett angol intézményt, mert a felvilágosodás áldásait mindenki közös birtokává tette, s közrehatott abban, hogy minden ember ráébredjen alapvető jogaira: „... a tanulás s olvasás iránti buzgalmat a legalacsonyabb kunyhókban is fölébresztette, s az ismereteket, melyek eddig csak a magasb rendűek tulajdoni gyanánt tekintethettek, az egész nép közbirtokává tette, s végtére a szorgalmat, közhóra való belátást, személyes jogok (jusok) s kötelességek ismeretét a leghatalmasb léptekkel mozdította elő”. A társadalmi rend bárminő javítását – akárcsak Wesselényi, Kölcsey – immár Bajza is elképzelhetetlennek tartja a nép nemzeti kirekesztettségének további fenntartásával: „... Az emberiség a maga egészében kevés haladást fog tehetni, meddig a nép tömege (massája) trespeteg tudatlanságban él.”

Brougham szavaival a közvetlen tennivalókat is körvonalazza: minden helységben egy közhasznú olvasó intézetet javasol felállítani, de legalábbis könyvtárakat. E program szerinte a főbb rendűek és a nép előtt egyaránt új horizontot nyithat. Ha a nép művelődni fog, ez csak azt eredményezheti, hogy a főbb rendűek még inkább művelni fogják magukat. A becsületes munkásember pedig vegye meg Franklín életét – ebből megtanulhatja, mint vált e nagy ember ismeretszerzése révén könyvnyomó inasból első filozófussá és százada első státusemberévé. Az osztályok békésen versengjenek egymással – ez segíthet hozzá Bajza liberális intenciója szerint a vágyott polgári nemzet létrejöttéhez.

4

Az angliai cikksorozat elsősorban a hazai hatalmpolitikai rendszer nemesi pólusát illetően nyújtott okulást és modellt. Más névtelen cikkeiben Bajza ugyancsak meggondolkodtatón szolgáltatott tanulságokat e rendszer másik sarkpontja – az uralkodóház és környezete – politikájára vonatkozólag is. A fejedelmi abszolutizmus közvetett bírálata és demokratikusabb államfői tisztséggel való felváltására szintén egész cikksorozatot épített ki – akként, hogy az előbb tárgyalt írásaival is szervesen összefügg. Mint ott, itt is leszállítani igyekszik a hatalom tényezőit évszázados, tömegektől elkülönülő piedesztáljaikról. A bécsi Burg szenilis lakójával szemben olyan legfelsőbb vezetőket mutat be, akik épp a hatalom korlátozása révén tudják eredményesen gyakorolni hatalmukat, akik nemcsak államuk fejei, hanem polgárok és főképp emberek is, akik nem fölötté élnek a tömegeknek, hanem vele. S ahol az államfő is egyszerű ember, ott az egyszerű ember is államfő lehet – hangzik a bajzai ítélet –, a hatalom korlátozása megnyithatja a társadalom egészséges kapillaritásának, az egyén vágyott felemelkedésének az útját.

Mindennek sokoldalú érzékeltetésére főképp a három amerikai útirajz szolgál. Közülük kettőnek közlése Bajza kivételes szerkesztői bátorságára vall. Ezeknél ugyanis a cím alatt ott szerepel: „Sidons szavai után”, illetve „Sidons szerint”. Ez a Sidons nem más, mint Karl Postl, híressé vált írói néven Charles Sealsfield, a századközép közkedvelt regényírója, Metternich uralmának egyik legszenvédélyesebb ellenfele, ki kezdetben C. Sidons álnéven publikált. Sealsfield (1793–1864) cseh földön született, a „Kreuzherr”-ek szerzetesrendjében kezdte pályáját, a rend titkára lett, míg harminc esztendő korában meg nem szökött innen, illetve Ausztriából.⁹ Meg sem állt Amerikáig, ahonnan néhány év múlva Európába visszatérve 1827-ben előbb németül, majd angolul publikálta nagy port felvert amerikai útikönyvét *Die Vereinigten Staaten von Nordamerika* címmel (Stuttgart und Tübingen, Cotta). Híre még jobban elterjedt Európa-szerte, amikor a következő esztendőben Londonban közreadta *Austria as it is* című, gyilkos erejű röpiratát Metternich és „System”-je ellen: ilyen találó és megsemmisítő erejű kritikában az uralkodó és kancellárja addig nem (azóta se igen) részesült. A röpiratot hamarosan több nyelvre lefordították, Bécsben azonnal eltiltották, példányait összeszedték,

⁹K. M. KERTBENY, *Erinnerungen an Charles Sealsfield*, Brüssel–Leipzig, 1864., Eduard CASTLE, *Der große Unbekannte*, Wien–München 1952., MÁDL Antal, *Az emigráció szerepe az osztrák politikai közélet fejlődésében*, Bp. 1961., *Katalog der Charles Sealsfield: Gedächtnisausstellung anlässlich des 100. Todestages des Dichters*, Stuttgart, 1964., CHARLES Sealsfield, *Österreich wie es ist*, Aus dem Englischen übersetzt und hrsg. v. Victor KLARWILL. Hildesheim–New York, 1972.

a terjesztő könyvkereskedőket megfenyegették. Az eredmény: aki csak tehette, elolvasta – közöttük feltehetőleg a fiatal Bajza József is.

Ő ugyan az említett cikkeket nem az amerikai útirajzból merítette, mely az egyik legnagyobb lélegzetvételű ünneplése e korban az amerikai polgári demokrácia lehetőségeinek, hanem minden bizonnyal Sealsfield-Sidonsnak a korabeli német sajtóban megjelent egyes írásaiból. Ezek különben éppoly élesen rajzolják ki az amerikai republikánus szellem jótéteményeit, mint maga az útirajz.

Sidons nyomán alkotott első cikke azt jeleníti meg az olvasó előtt, miként áldozott a német író Jefferson háza táján és sírhalmánál a nagy elnök emlékének (*Jefferson sírja*. 9. sz. II. 1.). Az író már Jefferson mezei hajlékában átérez valamit az államférfit egykor eltöltő teremő büszkeségből. Miközben szemei előtt ragyog az elnök alkotta templom, palota és a monticellói univerzitás, lelkesen felkiált: „Amerika, mi vagy te máris s mi léssz még utóbb?” Sidons megjárta a művészek itteni dolgozó csarnokát, volt a tanulóifjúság között – érzékelte a nép alkotóerejét. Ennek felbresztésében szerinte kiemelkedő része van Jeffersonnak, aki ugyanazzal a buzgalommal, amellyel hazája függetlenségén munkált, igyekezett élete alkonyán a műveltség terjesztése által a respublika javát eszközölni. Sírkövét nem jelöli semmi írás – főlöleges az ő nyughelyét emlékirással külön megjelölni.

Még nagyobb tisztelettel adózik Sidons (és Bajza) *Washingtonnak* (50. sz. VI. 23.). A róla rajzolt képmás valósággal a polgárság felfelé menő korszakának ideálképe. Fáradhatatlan, emberföltői tevékenységet végző embernek mutatja be az első amerikai elnököt, aki egyszersmind páratlanul rendszerető és pontos is volt, inasi szolgálatokra önmaga körül nem tartott igényt, a legnagyobb egyszerűséggel élt, kötelességét másnapra sohasem halasztotta, elnöki hivatala költségeire feláldozta egyik legszebb ültetvényét. Valamelyes fényűzést csak a lovak dolgában engedett meg magának, különben „... Ő még öltözetében is szerette a hadi embert a polgárral egyesíteni, jól tudván, hogy csak azon ország erős, hol e kettő mindig egyesülve van... Képzeld magadnak egy öreg urat magányosan lovagolva, fején széles karimájú kalap, kezében mogyoróvessző s maga előtt a nyeregben egy hosszú nyelű esernyő: ilyen volt az amerikai szabadság hőse.” Elnöksége alatt Philadelphiában az anyák, amikor házuk ajtaja előtt elment, gyermekeiknek így mutatták meg: „Washington atyánk jó.” A szerzők szerint pedig e nevezetet megérdemelni nagyobb dicsőség, mint koronát. Aligha véletlen különben, hogy Sidons cikkeinek reminiscenciája visszatér még a *Társalkodóban*: 1834 augusztusában részletet közölnek Bölöni Farkas Sándor akkor elhíresült amerikai útirajzából, méghozzá épp a *Washington sírja* című részt, melynek mondanivalója, jellege, hangulata egészen hasonló a cseh-amerikai író megemlékezéseéhez. (*Mount Vernon*. 1834. 68. sz. VIII. 23.)

Elnöki rezidenciát és környezetet mutat be a harmadik Bajza átültette amerikai témájú cikk is: John Quincy Adams elnök élet- és munkamódját a Capitoliumban (*A washingtoni udvar*. 44. sz. VI. 2.). Szintén egy utazó beszámolója nyomán készült, ki már több fejedlemmel megfordult, s nagyrészt hideg, feszes fogadtatásban részesült. A Capitoliumba viszont akadálytalanul beléphetett, csupán egy öreg szolga ült ott, az jelentette be az elnöknek. Adams egy negyedóra múlva fogadtat: kopott köntösben épp írt valamit egy asztal mellett. Utazónk a következő nap nála ebédelt. A vendégek oda ülhetek az ebédnél, ahová tetszett, rangra, hivatalra nem voltak tekintettel. Részt vehetett egy elnöki palotában tartott ünnepségen is. Itt az elnök egy karosszékben ült, mely a többi széktől miben sem különbözött. Mindenki feszesség nélkül jól érezte magát.

Az utazó állandó összehasonlításokat tesz az európai udvarokkal – még a svéd udvarral lát leginkább hasonlóságot. Bajza egyik legérdekesebb cikke okkal foglalkozik részletesen a svéd királysággal ekkor perszonálunióban élő *Norvégiával* (6. sz. I. 21.). Itt is emlékeztet az Amerikával való hasonlóságra: szerinte Európában nincs még egy ország, hol a monarchiai kormányalkat oly sok respublikai szellemmel volna vegyülve, mint Norvégiában. Ez a cikke sem eredeti – Bajza Jean-Jacques Ampère francia irodalomtörténész, híres utazó *La Norvège* című útleírását ülteti át (kötetben először: *Littérature et Voyages*. Paris 1834) – intenciói, gondolatvilága viszont teljesen megegyeznek az övével.¹⁰ Ampère szavát kölcsönvéve is egy olyan országot mutathat be, ahol a nemzet előbbrevaló, mint az állam feje, ahol a népfeltségnek nincs fölötte. Az szolgál itt kedvére, hogy norvég földön a király a nemzet kívánságait nem vetheti vissza, ha a storthing háromszor terjeszti

¹⁰ J.-J. Ampère norvégiai útirajzát az újabb kiadás alapján olvashattam: *Littérature Voyages et Poésies*, Nouvelle édition. Paris, 1853. T. I. 18–40. Bajza cikke a 25–29. lap szövegét veszi át.

azokat elő, belőlük törvény lesz; ha viszont a király javaslatait vetik vissza harmadszor, elvesztik érvényüket. S hogy mindez egy olyan országban valósult meg, mely nem is olyan régen éppúgy idegen elnyomás alatt élt, mint hazánk. Ez a jog védfal – utal a fordító a fennálló svéd–norvég perzonálunióra, illetve a hazai analógiára.

A továbbiakban megtudjuk, hogy Norvégiában minden birtokos, így a népnek csaknem egész tömege, mely nagyobbrészt parasztokból áll, részt vesz a választótestület kijelölésében. A storting gyűléseit egyszerű kis palotákban tartják, a galérián a francia utazó egy matrózt látott, ki feszülten figyelt. „... Ezen országban mind a földműves, mind a hajós részt veszen a törvényhozásban, s érti azokat, mert náluk olvasni mindenki tud.” Eredményeik azért is imponálóak és követendőek, mivel az ország szabadságának másfél évtizede alatt érte el mindezt. A magyar szerző-fordítót külön is vonzhatta az, amit ezután Ampère a norvég népdalok szépségéről s a nemzeti irodalom újabb fejlődéséről felemlít, valamint az, hogy elkészült a norvégok legjobb nemzeti éneke, hol a költő ügyemeleti a honi tájakat, mint oly polgár, aki büszke – büszke lehet – hazájára.

A kétfajta jövőtávlatot, amelyet az angol pártok tevékenységére kivetített, Bajza az uralkodók tetteire is ügyesen alkalmazza. Megeleveníti a jó és a rossz királyt – uralmok perspektivikus kihatásaiban. Az előbbire a badeni nagyfejedelem alakja szolgál – a kis ország 1830-ban nyerte el ugyanis végérvényesen szabadságát. *A nemes szívű fejedelem szavai* (32. sz. IV. 21.) címmel közli Károly Frigyes nagyfejedelemnek azt a beszédét, amellyel 1783-ban a jobbagyságot eltörölte. E szavak némiképp a liberalizmus kánonjának is beillenek, voltaképp a megindult hazai átalakulás minimális elvi programja lehetnének: „... Előttem az egész státus egy nemzetséget teszen, hol minden egyes személynek az egész javát kell munkálnia. A fejedelemnek, valamint a rendeknek egy s ugyanazon fő kötelességök van. Szabadság a vérsásgai körben abból áll, hogy sajátjával mindenki kénye szerint éljen a törvények korlátja között s védelme alatt... Szabadság szüli a gazdagságot és jólétet, melyre úgy kell törekednie a fejedelemnek, mint a legutolsó pásztorának. Egyik rendnek a másikat kell gyámolítania” stb. S az eredmény? *A badeni nagyhercegség* címmel (42. sz. V. 26.) Bajza elismerő irigységgel számol be az itteni kétkamarás parlamentről, melynek különösen a sajtószabadságról tartott vitái árultak el sok bátorságot, belátást és szabadelvűséget. E kamarák határozottsága és éles tekintete sok alkalmatlan tisztviselőt rettentett el a hivatalától, most ügyesebb és tisztább kezű emberek ülnek a helyeiken. Az igazgatás számtalan visszaéléseit tárták fel, s megelőzésükre hatalmas eszközöket állítottak. Néhány év alatt elért haladásukat a cikkíró egyenesen bámulatra méltónak minősíti.

A zarnok király példájául pedig mindenekelőtt egy Habsburgot választ ki: II. Fülöp spanyol királyt, aki nem fogadta meg trónról lelépő apjának tanácsait. Az *V. Károly ítélete a belgákról* (49. sz. VI. 20.) című cikk intelmeinek a Belgiumban a közelmúltban lezajlott események, a függetlenségi harc győzelme adott felerősítő visszhangot. A spanyol uralkodó ugyanis arra figyelmezteti fiát, hogy ha valaki a belgát jussaiban háborgatja, a belga országlánktént áll ellent, „... A szabadság szent neve mélyen van bevéve minden belga szívbe.” Ha utóda az udvaroncok hitszegő tanácsaira hallgatna, tapasztalni fogja, hogy a szabadság védőkre mindig talál, „... s azon polgár, ki szabadságért harcol, sem tüzet, sem vasat nem retteg”. Amit pedig V. Károly a trónusok ingatagságáról mond, a legkevésbé csak a fia számára volt fenyegető intés: „... Bármilyen fényesen ragyog is a királyi szék, veszély és balszerencse éjszakája sötétlik körülle, s legnagyobb ragyogása is tünemény és árnyékkép.” Fülöp és utódai értetlenségének következményeit azután a *Guadelupe Victoria* című cikkben is érzékelheti az olvasó (23. sz. III. 21.): Bajza megrajzolja az 1815 után a spanyol gyarmatosítók ellen folytatott mexikói gerillaháború népi hőségét, a köztársaság későbbi elnökének arcképét. Szabadságharcosét, kinek szavára egész tartományok keltek fel az idegen uralom ellen. Ez írás újabb kontrasztáló párdarabja azután *A szerencse játéka egy nagy nemzettel* (13. sz. II. 15.) című „rege”, mely egy levert nemzeti szabadságharc mementóját, a nagyhatalmak által felosztott Lengyelország népének szenvedését idézi. S a *Társalkodó* szerkesztője helyet talál emellett arra is, hogy az uralkodókra vonatkozó nézeteit külön is összegezze. *Néhány fejedelem jegymondása* (3. sz. I. 11.) címmel negyvenhárom uralkodó jellegét közli. Néhányat közülük felemlítünk – kommentár hozzájuk fölőseles: Antonius Pius: „Jobb egyet megtartani, mint százat megölni”; Glod. Popienus: „Akit rettegnek, az maga is retteg”; Gordianus: „Szerencsétlen fejedelem, ki előtt az igazság rejte van”; Nagy Constantin: „A gyógyíthatatlan sebet el kell vágni”; Gratianus: „Nem mi sokáig, hanem mi jól.”

S Párizs? A júliusi forradalom városa nem szerepel ezen a sajtós „világtérképen”? Bajza két cikket szentel a francia szellemnek, ezek közül az egyik igen jelentős. Nem a *Párizs* című (21. sz.

III. 14.) – ez csak a városról széltében emlegetett rajongó kitételeket ismétli. Ezúttal inkább csak a jövőre vonatkozó utalásokra érdemes figyelemmel lennünk: „... Itt új művészet, új vallás, új élet támad és teremtetik, s vígan szédelgenek együtt egy új világ alkotói. Az unokák igyekeznek vetekedni atyáikkal, kik oly szentül és dicsőleg szállottak sírba. Hatalmas tettek boronganak, és ismeretlen istenségek akarnak kinyilatkozni.”

Voltaire és Rousseau, vagy milyen befolyása volt e két író munkáinak Franciaországra? (83–84. sz. X. 17–20.) címmel viszont arról szól Bajza, hogy miképpen készült ez a jövő francia földön – hogyan kellene készíteni tehát azt a hazain is. E tanulmányigényű cikkét – mely a szerkesztői posztól való megválása után jelent meg a *Társalkodóban* – neve aláírásával közli. Legszemélyesebb közéleti mondanivalóját fogalmazza meg benne. Sokkal többről esik e tanulmányban szó, mint két ellentétes karakterű író összehasonlításáról. Nemesak klasszicista és romantikus alkotók összevetéséről, s nem is csupán a társadalmi konformitás és a haladás közti választásról. Voltaire és Rousseau ellentétézésének mindenekelőtt a fennálló rend alapjainak elfogadása, illetve a republikanizmus vállalása adja meg itt izgalmas gondolati magvát. Irodalmunkban hosszú idő után ehelyt vetődik fel először az írónak mint egy távolban megvalósuló republika előharcosának karakteralakja: Bajza olyan hűrt üt le cikkében, mely Petőfinél nyeri majd el teljes zengését. Percig sem állítjuk, mintha a magyar író osztatlanul azonosult volna mindazzal, amit Rousseau legigazibb hívei, a francia forradalom részvevői gyakorlatukban megvalósítottak. A republikanizmust és az elavult társadalom mélyreható megváltoztatását azonban már 1832-ben magáénak vallotta, s ez számára a hazai politikai eszmélkedésben mindenképp igen lényeges kezdeményező szerepet biztosít. Annál is inkább, mert az új programot Bajza egy olyan íróhoz kapcsolja, aki addig ideológiájának egyes népies-nemzeti sugalmi, a hagyományban megújító erőt látó vonásai révén a hazai nemesség előtt közkedvelt volt.

Cikkét a magyar szerző a XVIII. századi francia közállapotok romlottságának ecsetelésével kezdi. Ennek „tökéletes ellenküzdőjét” látja Rousseau-ban – nem kis részt újra önmaga képmását. A bűnök szemei előtt küzdött az erényért; a balszerencsének közepette emelkedett fel; pártját fogta annak, ami sokak előtt megvetés tárgya volt; hatalmas szellem lengte be szavait, de oly emberekhez kellett beszélnie, kik az egykedvűség és kételkedés körjait nevelkedtek fel. Voltaire viszont – kit Bajza meglehetősen egysíkúan ítél meg – csak egy indulatot érzett szerinte teljes mértékben: az önszeretetet. A zseni nevezetes pótlékával bírt: keresztülható, éles, gúnyra hajló észsel. Az előítélet címe alatt neveltségessé tett mindent, ami a régi hitből fennmaradt. Hatására az érzések száraz fogalmakká tétettek, a lelkiismeret csak szokások következményének minősült, karakternagyságért nem lelkesedett. Voltaire a szerelmet nem érezte, s azt festeni is csak hideg reflexiók után tudta, – Rousseau viszont kimutatta a házasság és a szerelem tiszteletre méltóságát.

A két író nézetei még inkább eltértek a morál és a politika vonatkozásában. Bajza szerint létezik egy magasabb morál, mely az ember elé nagy és isteni ideákat állít. De van egy másik is – az értelem morálja, mely haszonra és világi szerencsére tör, a sokaság tetszését vadássza. Ez a Voltaire-é. „... Ilyetén morál nem alkalmas arra – szögezi le nagy nyomatékkal a szerző –, hogy általa republikánusokat neveljünk, mert republika fennállásához, úgymond, polgári erény kell: valaminthogy nem is volt talán senki kevésbé republikánus, mint Voltaire. Ő nyugtalankodó s meglegedetlen, de csak úgy, mint monarchiai kormányalkatban szokás lenni. A IV. Henrik éneklője és sok nagy úr barátja nem óhajt revolúciót, revolúciót a maga saját értelmében véve... a fennálló rendet felforgatni akarni komoly szándékkal soha eszébe nem juttatja. Vallása az volt a politikai dolgokban, ami Candide-ban áll: Minden a legjobban van elrendelve ezen lehetőleg legjobb világon. Ha ő tanúja lehetett volna a francia polgári forradalomnak, azon ifjú urcsákkal fogott volna tartani, kik a szónokteremben a filozófiai ideákat hatalmasan védették: de midőn ezen ideák az emberiség jussainak magyarázatában gyakorlatba vették s megvalósulának, kivándorlottak Coblenzbe. Egészen másként vala ez Rousseau-nál. Ő mint barátja az erkölcsiségnek s vallásnak, nem retteg a republiktól, de látja igen jól, hogy korának embereihez a republika nem alkalmas, mert nekik nincs hitök s belső meggyőződésök. Az emberiségnek ezen tulajdonait igyekszik ő ismét életre hozni.” Ennek előmozdítására idéz Bajza Rousseau intéseiből: „... térjete vissza a természethez, mert ez a társaság, úgy amint áll, sokáig fennmaradni nem fog. Ti gúnyoljátok az én Emilemet; azt kiáltjátok, hogy az nem Franciaország számára van írva. Való, az nincs XV. Lajos Franciaországának számára készítve, de hát fog-e az örökké fennállani?” Bajza szerint Rousseau dogmatizmustól mentesen ítélte meg a forradalmat: aggodalommal tekintett

azokra, akik revolúciót óhajtottak, de megvalósítására semmi mással nem rendelkeztek, mint ideával. Egy státust ugyanis nem lehet úgy, mint a tudományokat, pusztán gondolatilag megújítani.

A kétféle elvrendszer kihatásáról szólva a forradalmiságot éppúgy elutasítja, mint az állapotok stagnálását. Szerinte ha Franciaország előre tudhatta volna a továbbiakat, talán nem haladt volna tovább. De erre nem volt képes, mert „... a sors nem engedi magát menetelében gátoltni. Régi törvények, ideák, szokások megszűntek; a régi társaság kimeríté minden hatalmát, változásra vala szükség”. A XVIII. század haladt a maga elkerülhetetlen változási pontjához, s azt hitte, hogy reményeihez halad közelebb. Megvetéssel szemlélték a múltat, Angliát vágytak utánozni, annak parlamenti szokásaival versenyt futni, varázshangokként hallatszott az a két szó, hogy *nép* és *polgár*. Mindenki Franciaország megifjodását hitte, igyekezett siettetni e ragyogó jövőndőt. „... Így közeledett, mint Trója fáuma a nép örömszajolása között, lassú, de bizonyos lépésekkel a revolúció.”

Bajza egész ide írott cikksorozata e nemességet fenyegető távlat felvillantásával nyeri el teljes értelmét.

5

Újonnan feltárt írásainak másik része politikai kicsengésével együtt is inkább irodalomkritikai jellegűnek tekinthető. Az irodalom republikája elvét propagálják, mélyítik el új és új nézőpontokból ezek a cikkek, a szellem hatalmát állítják szembe a hatalom szellemével, sőt fölébe emelik emennek. A művészi alkotás, a teremtő ész felsőbbiségét propagálják a születési tekintéllyel, a feudális hierarchiával szemben, akárcsak a *Kritikai Lapokban* ekkor folyó híres Bajza-„pörök” és polémiák. Hol anekdotikusan megformálva, hol publicisztikus kommentár, hol egyszerű híradás alakjában, hol pedig kritikai tanulmány keretében festik alá a névtelen politikai cikkek támadó mondanivalóját – tendenciájuk az utóbbiak társaságában sokszorososan felerősödik.

Az író a maga területén éppúgy fejedelem, mint a legkorlátlanabb monarcha – példázzák a *Társalkodóban* Bajzának *A művész-király* (8. sz. I. 28.), *Pitt és Sheridan* (52. sz. VI. 30.), *Lessing emléke* (14. sz. II. 18.), *Scott Walter írói jövedelme* (35. sz. V. 2.), *Shakespeare eperfája* (35. sz. V. 2.), *Párizs vagy a százegy író könyve* (38. sz. V. 12.), *Napoleon emlékirásáról* (42. sz. V. 26.) című közleményei. Az egyikben a karmester utasítja el tréfás komolysággal az opera előadásába belekotnyeleskedő porosz királyt azzal, hogy „Felséges uram! ezen országban év vagyok a király!”; a másikban a dráma-író-színész érezteti meg képességei fölényét a mindenható miniszterrel; a harmadik Lessing emlékét idézi azzal a megjegyzéssel, hogy annak érdemét, ki életében egyetlen mecénás és egyetlen fejedelem előtt sem bókolt, nem lehet törekeny márványba foglalni; a negyedik Walter Scott idehaza hihetetlenül hangzó írói jövedelméről tájékoztat; az ötödik az angol népnek Shakespeare iránt érzett megkülönböztetett tiszteletére hoz érzékletes példát; a hatodik arról az akcióról számol be, amelyet százegy francia író kezdeményezett egy tekintélyes könyvkiadó felsegítségére, ki a júliusi forradalom előtt velük igen méltányosan bánt, s ki a forradalom során sok kárt szenvedett (e híradás adhatta utóbb az ötletet Eötvösék *Budapesti Árvízkönyvéhez*), s végül az utolsó cikk Napoleon *írói* képességeit méltatja, kiemelve azt, hogy „... Napoleon, az író éppen oly rendkívüli, mint Napoleon, a hadvezér”, s hogy „Nem sok volt még olyan ember, ki cselekedeteiben nagy lévén, ne volt volna nagy író is egyszersmind.” A hazai feudalizmust kétségkívül sok tényező összejátszása roppantotta meg. Bajzának e cikkeket olvasva még nyilvánvalóbbá válik: elsődleges szerepet töltött be ezek között a szellemi ember önállósulása, a kifejlődött értelmiségi öntudat.

Még két cikkecske árulja el Bajza keze nyomát e fél esztendőben – kisterjedelműek, de szintúgy irányjelzőek. *A mester és a tanítvány* (38. sz. V. 12.) – összefüggésben az előző írásokkal – az alkotó munka romantikus felmagasztosítása, oly axiómával, hogy „Hazámnak írói, művészei, kivált ti ifjak, szeressétek jobban a művészséget magatoknál; egyedül ez a haladásnak útja.” A másik közlemény, *A nagy és kis város* (25. sz. III. 28.) a közeget eleveníti meg, ahol ez írók, művészek dolgoznak. Bajza a nagyvárosi életformára szavaz a kis településekkel szemben, mert ez az ifjúnak szabadabb gondolkodást, finomabb viseletet és érzést kölcsönöz, emberismeretre tanít (hol van még ekkor a Pilvax!), mert itt kevesebb a pletyka, az intrika, az önállótlan és hajlongó ember, itt az asszonyok is magasabb társalkodási szelleműek, a férfiak őszintébbek és nyíltabbak. A nagyvárosnak „csak” az a hátránya szerinte, hogy benne súlyosabbak a szociális problémák. Megszületett tehát az első tudatosan városi író a magyar irodalomban. Széchenyi is épp ez időben kereszteli el hazánk fővárosát Budapestnek.

Bajzának most bemutatott írásai – eszmeközvetítő-orientáló értékükön túl – a pályakép különböző állomásait is ámyalják, motiválják. Mindenekelőtt annak a nagy fontosságú harcnak jelentését és funkcióját értelmezik számunkra teljesebben és tudatosabban, amelyet éppen ekkor a *Kritikai Lapok* tolcscatáiban a már említett irodalmi respublika elvének megvalósításáért folytatott. E híres összeüt-közésekben a félelmetes szerkesztő-kritikus tudvalevőleg a feudális közélet hatalmának az irodalom területéről való visszaszorításáért, a kritika polgárjogáért, a gondolkodói és alkotói függetlenségért, a nemesi mentalitás irodalmi megjelenései: a szokványyszerűség, a formalizmus és az egyoldalú érzelme-kultusz ellen szállt síkra. Célja az volt, hogy létrehozza az irodalom ellenzékét, ha tetszik: pártját a szellemi életben uralkodó, elavult közmeggyőződésekkel szemben. Marxista irodalomtörténetírásunk azonban ezt az irodalmi republikanizmust sokáig nemcsak az erő, hanem a gyöngeség jelének is ítélte: annak megnyilvánulásaként, hogy Bajza a demokráciát, az egyenlőséget csupán a szellemi élet, azon belül az irodalom területén kívánta megvalósítani, hogy a hazai viszonyok közepette beérte a res-publika ily szűk körű érvényesítésével. A tárgyalt cikkek azonban világossá teszik, hogy az irodalom republikájára-elv meghirdetésével párhuzamosan más területen Bajza harcot indított az egyenlőség és a demokrácia eszméinek mielőbbi *társadalmi* érvényre juttatásáért is, sőt azt is, hogy eszmevilágától – már ekkor! – a politikai értelemben vett respublika, a köztársaság mint állam- és kormányforma sem állott olyan távol. A *Conversations-lexikoni* pör előharcosa és Kossuth forradalmi lapjainak szer-kesztője között tehát nem oly nagy a distancia, mint azt régebben gondoltuk.

Bajzának e cikkei ugyanakkor fontos előzményei a harmincas, még inkább a negyvenes években kibontakozó történetírói munkásságának. Míg ez írásaiban nemegyszer a történelmet használta fel a politikai publicisztika terepéül, utóbb a politikai publicisztika bevált módszereit alkalmazza a történet-írásban. Történettudományi munkáiban ugyanazokat a liberális-demokratikus elveket, szempontokat szólataltja meg, mint a *Társalkodó* lapjain. Eszmerokonságukat már e történeti munkák címe is elárulja: 1836-ban Bajza közreműködik egy, *Az Éjszakamerikai Egyesült Országok Történeti* című mű átültetésében, 1844–1845-ben *Történeti Könyvtár* címmel sorozatot ad ki, hová barátai közül Czuczor Gergely Jared Sparkstól *Washington életét*, Gaal József Mignet francia forradalomtörténetét fordítja, maga a szerkesztő pedig Friedrich Dahlmanntól *Az angol forradalom történetét*, illetve Georg Friedrich Kolb egyetemes művelődéstörténetét tolmácsolja. 1845-ben átültette az időszak egyik sikerművét, August Diezmann *Neuer Plutarchj*át: a hazai *Új Plutarch* több tekintetben hasonló portrékat tartalmazott, mint Bajzának a *Társalkodó*ban megjelent politikus-arcsképei. A névtelen cikkek írása közben tovább érlelődött benne az a meggyőződés, amelyet a forradalom évében megjelent *Világtörténete* előszavában fogalmazott meg szentenciaként: „... a történetírásból meg kell tanulnunk ismét történetet, éspedig jobbat csinálnunk”.

Példaként szolgáltak e cikkek mások publicisztikai írásai számára is. Az 1834-től Toldy irányította *Tudománytár* szerkesztésében bizonyosan sugallóan hatottak közre. Ez a folyóirat arról lett nevezetes, hogy állandó fénycsóvát vetett a kortársi Európára, valamint az Egyesült Államok fejlődésére. Toldy itt jelentette meg a jelzett évben az amerikai társadalom vívmányait-intézményeit méltató, fontos írásait. A júliusi monarchia francia társadalmáról meg maga Bajza írt ide tanulmányt. A *Tudománytár* éppoly frissen és nemegyszer meggondolkodtatóan tájékoztatt a világtájak legújabb kulturális és ideológiai mozgásáról, mint Bajza névtelenül publikált cikksorozata – folytatva azt, hogy hozzá-szoktassa a közönséget a kitágult és előrelépő világ képzetéhez, a polgárosodás egyetemes kibontakozá-sához, az emberi összetartozás tudatához.¹¹

Többek között innen sajtóíttották el mindezt a centralisták is: a progresszív Európához kapcsolódás élményét sugárzó, ifjúkori írásaik közül nem egy épp a *Társalkodó*ban jelent meg. Eötvös első Victor Hugo-tanulmánya 1836-ban például, vagy a nagy utazását először megörökítő *Methodista temetés* két évvel később, Szalay László úgyszintén ide adta párizsi riportját 1838-ban (*Francia vasutak*), Trefort egész cikksorozatát közölte itt 1839-ben az európai polgárosodás alapproblémáiról, Lukács Móric e helyt jelentette meg Byron-fordításait stb. Itt jegyezzük meg, hogy Szalay már első folyóiratában, a

¹¹FENYŐ István, *Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár*, in *Magyarország és emberi egyetemesség*, Bp. 1979. 168–218.

Themisben hozzákezdett a polgári forradalmak, az angol, francia parlamentarizmus kiemelkedő politikusainak Bajzáéhoz hasonló biográfiáihoz, amelyek utóbb a *Státuszférfiak és szónokok könyve* két hatalmas kötetében (1846., ill. 1850.) teljesedtek ki.

Leginkább azonban Bajza, a szerkesztő hasznosította Bajza, a publicista úttörését. 1837-ben indított nagyszerű folyóirata, a liberalizmus eszméinek központi fóruma, az *Athenaeum* hasábjain egész sor *Társalkodó*-beli kezdeményezése folytatódott, illetve valósult meg magasabb síkon, egy még tágabb és összetettebb koncepció részeként. Az *Athenaeum*-cikkek sokaságát is a szabadság és az egyenlőség vezéreszméi hatják át, valamint az a felismerés, hogy ez ideák csak harc árán érvényesülhetnek.^{1 2} Homlokterükben úgyszintén egyrészt a parlamentarizmusra való áttérés problematikája, a rendi országgyűlés elavult mechanizmusának közvetett kritikája áll, másrészt pedig a királyi trónus, az udvar és az abszolutista kormányzás bírálata. Egészen odáig, hogy a bírálatot a szerzők a bölcs mondások sorozatába ezúttal is becsempészik. A Bajza redigálta két folyóirat abban is egyezik, hogy az utóbbi szintén rajongással fordul a fejlettebb nyugati államok felé. Párizs, London s főleg az amerikai államok élete az álmok netovábbjának tűnik az *Athenaeum*-ban, alig találunk egy-egy hónapot, amikor a „jólét hazája”-nak, a „világ iskolája”-nak aposztrofált földrész erényeit ne méltatnák. Az eszmekönség újabb vonása, hogy az európai polgári alkotmányok közül Norvégiáé nyeri el leginkább az *Athenaeum* tetszését is. S talán nem is kell külön megemlíteni, hogy a munkatársak politikai eszménykép-portréi e helyt csakúgy a nyugat-európai és amerikai államférfiak közül kerülnek ki. (Canningról például a szerkesztő ehelyt újabb cikkben emlékezik meg.) A Bajza fordításában feltűnő útleírások pedig jórészt az *Athenaeum* hasábjain közölt útirajzok által válnak majd a reformkor alapvető műfajává. Ami azután a legfontosabb: az *Athenaeum* még erőteljesebben ösztönöz pártalakításra, az ellenzéki erők összefogására, mint tette azt hajdanán a *Társalkodó*.

E folyóiratba írott névtelen cikkeivel Bajza olyan fontos gondolatcsírákat oltott a hazai közfelfogásba, amelyek a haza és a haladás fogalmait szinonimákká tették a következő nemzedékek számára. Olyan tiszta akkordot ütött le, amelyet utóbb egész zenekar játszott tovább, dolgozott ki sokszólamú partitúrává.

István Fenyő

A L'ACTIVITÉ DE PUBLICISTE DE JÓZSEF BAJZA

József Bajza, le grand individu de l'histoire de la critique hongroise, s'est chargé en 1832, pour six mois, de la rédaction de la revue culturelle nouvellement fondée, *Társalkodó* (Revue de Conversation). A la suite d'une de ses lettres, on a découvert de nouveau un fait longtemps oublié, notamment que les articles anonymes publiés dans la revue durant cette période doivent tous leur origine à la plume de Bajza. La revue *Társalkodó* contient trente et quatre articles ou études qui ne figurent pas dans les éditions antérieures de ses œuvres complètes. Bajza a commencé cette série d'articles à une époque quand l'effervescence sociale aboutissant aux mouvements réformistes hongrois a atteint son apogée. Comme on le sait, la révolution de juillet de Paris a déclenché une réaction caténaire dans toute l'Europe, et ces articles anonymes de Bajza s'occupent, à quelques exceptions près, de la transformation du monde contemporain. Dans l'espoir d'une continuation dans notre pays aussi. Ils renseignent le public sur les luttes aiguës de la réforme parlementaire en Angleterre, ils esquissent les portraits des hommes politiques éminents du pays insulaire; ils parlent de l'évolution de grandes dimensions survenue aux États Unis d'Amérique (deux fois aussi d'après les écrits de Charles Sealsfield, interdits dans la monarchie autrichienne), de la constitution de la Norvège, des antécédents et des conséquences des révolutions françaises; ils présentent les réalisations pratiques du principe de la „république des lettres”.

^{1 2} FENYŐ István, *Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma*, Uo. 219–349.